

SANATTA “LEDA VE KUĞU” TEMASI İLE KOLEKTİF BİLİNÇDİŞİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE

Mustafa HAYKIR*

ÖZET

Bu çalışmada Yunan Mitolojisinde yer alan “Leda ve Kuğu” teması, sanata yansımaları ve kolektif bilinçdışıyla ilişkileri incelenmektedir. Farklı zamanlarda çok sayıda sanatçının konuya gösterdiği ilginin psikolojik nedenleri sorgulanmaktadır. Mitoloji ve sanatta yer alan benzer imgelerin kişisel ve kolektif bilinçdışıyla ilişkisi olduğu ileri sürülmektedir.

“Leda ve Kuğu” hikayesinde Leda ile kuğu, kolektif bilinçdışından türeyen birer metafor olarak, kadın-erkek ilişkilerine, insanlığın cinselliğe dair arzu, korku ve duyguların biçim değiştirerek estetik imgelere dönüşmüş biçimiyle sanatçıların ilgisini çekmiştir. Ayrıca temanın sanata konu olmasında metaforların zengin içeriği ile Leda ve kuğudan oluşan iki formun içe içe geçen kapalı kompozisyonunun biçimsel formunun da etken olduğu düşünülmektedir. Gerek kişisel psişenin, gerekse toplumun ortak bilinçdışından gelen tabu, korku veya fantezilerin, tıpkı rüyalarda biçim değiştirerek ifade bulması gibi, evrensel bilinçdışından gün yüzüne çıkmak için metaforlara dönüşerek kendine bir ifade yolu bulduğu belirlenmiştir. Bu nedenle, her sanatçı kendi farklı yaşantı deneyimlerinden, başka bir deyişle kişisel bilinçdışının müdahalesi dolayısıyla temayı farklı yorumlamışlardır. İnsanlığın kolektif bilinçdışında yer alan arketipler olarak Leda ve kuğu'nun durumu, genel olarak kadın erkek ilişkilerine dair cinsel göndermelere yönelik bir anlam taşıırken, kişisel bilinçdışının etkisiyle, Leonardo da Vinci'de annelik rolü; Michelangelo'da fiziksel bir tutkuyla kendinden geçişi, mest olma durumunu; Leda tek başına ızdırıp içinde can çekişmeyi; Boucher'de erotik çağrışımları ve kuğunun boynu ile fallik göndermeyi simgelediği belirlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanat, leda ve kuğu, mitoloji, kolektif bilinçaltı (ortak bilinçdışı), arketip (ilk örnek), metafor.

ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE “LEDA AND THE SWAN” THEME IN ART AND THE COLLECTIVE UNCONSCIOUS

ABSTRACT

In this study, Greek mythology originated theme the "Leda and the Swan", its' reflections on art and the relationship between thema and the collective unconscious is analyzed. The psychological reasons for the interest of a number of artist's in the subject in various times is questioned. It is argued that similar images in the mythology and art is associated with personal unconscious and collective unconscious.

As a metaphor, derived from collective unconscious, Leda and swan in the story of "Leda and the Swan" has attracted attention of artists in the form of relationships between male and female, about sexual desire, fear and emotions of humanity that morphing in the

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, mustafahaykir@hotmail.com

way that transformed into aesthetic images. In addition, it is considered that it is the formal form of closed composition of nested two forms of Leda and the swan and substantial content of the metaphors is efficient. It is determined that taboos, fears or expressions which arising from both personal psyche and society's collective unconscious, in order to emerge on surface from the collective unconscious, it attains a way for expression converting into metaphors such as in dreams converting into another form in order to expressing. Therefore, each artist has different interpretations of the theme on account of their different experience or in other words, owing to intereference of personal unconscious. As archetypes that originated in the collective unconscious mind of humanity, the status of Leda and the swan, while implying sexual referring oriented in general that concerning the relationships between men and women, due to the impact of the personal unconscious, it is determined that it symbolizes maternity in Leonardo da Vinci's painting; symbolizes a status of being enchanted or ecstasy with a physical passion; Leda, single by herself, symbolizes moribundity in agony in Michelangelo's painting; and with the long necked swan, it symbolizes erotic connotations and phallic references in Boucher's paintings.

Keywords: Art, Leda and the Swan, Mythology, Collective Unconscious, Archetypes, Metaphor.

GİRİŞ

Mitolojik bir tema olan “Leda ve Kuğu” hikâyesine çok sayıda sanatçının ilgi duymuş olması, hikâyenin ana motiflerinde insana dair önemli bazı olgular bulunduğuna işaretir. Mitolojide ortaya çıkan bu temanın, sanata konu olmasında, kökleri insanlığın ‘ortak bilinçdışı’na dayanan *arketipler* (ilksel imgeler) etkin bir rol oynamaktadır. “Leda ve Kuğu” hikâyesinde kadınsal korkular, cinsel arzular, annelik özlemi ve fanteziler gibi bastırılmış duygular, metaforlar veya semboller halinde dolaylı ifade kanallarına başvurdukları görülür.

İnsanın yarattığı bir olgu olarak insana dair gerçeklikleri barındıran kültür, bütün alt unsurlarıyla birbiriyle bağlantılı bir bütünlük oluşturur. İnsan, doğayla ve diğer insanlarla ilişkileri sürecinde edindiği düşünsel ve duygusal yaşantıların bilince ve bilinçaltına yansıyan biçimlerini ve atalarından kalıtsal olarak taşıdığı birikimi, bilinç katmanlarında kaynaştırarak bir imgeler haznesi oluşturur. Bu bağlamda atalarından miras olarak devraldığı imgelerin günlük yaşamımıza yansımaları olduğu gibi, mitolojiye ve sanata da yansımaları olmaktadır. Jung’un “ilksel imgeler” (arketipler) dediği bu imgeler, “... insanlığın en eski ve en evrensel düşünce biçimleridir. Bunlar duygu oldukları kadar düşüncelerdir de...”¹, “... özellikle insan varoluşunun nispeten kısa süresinden çok daha eskiye uzanan, insanoğlunun hayvan atalarından kalan işlev kalıntılarıdır da aynı zamanda.”²

¹ Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji*, Çev. Ender Gürol, 2. Basım, Payel Yayınları, İstanbul 2006, s. 145.

² C.G. Jung, a.g.e., s.172.

Benzer işlevler zaman zaman, bireysel yaşamın içinde tekerrür edince, arketipler sanatsal yollardan yansımalarını, sezgisel ve doğaçlama bir şekilde söz konusu metaforlarla gerçekleştirerek ifade yoluna kavuşur.

MİTOLOJİDE “LEDA VE KUĞU” HİKÂYESİ

Mitolojik kaynaklarda hikâyenin bütünü bir arada bulmak pek mümkün değildir. Konu, bazı yerlerde kısa değinmelerle geçilmiş, bazı yerlerde de farklı şekillerde anlatılmış olduğuna rastlanmaktadır.

Cömert, *Mitoloji ve İkonografi* kitabında, Leda'nın, bir gölde yıkanırken, bembeyaz bir kuğuyu okşadığını; Zeus'un, Leda'ya kuğu kılığına girerek sahip olduğunu; bu birleşmeden kimilerine göre bir, kimilerine göre de iki yumurta meydana geldiğini; yumurtaların her birinden ikiz çocuk doğduğunu yazar. “Çocuklardan birinin babası olan Zeus, öteki ikisinin babası olarak da Tyndareos kabul edilir.”³

Erhat, hikâyeyi kısaca şöyle aktarır:

*“Leda'nın babası olduğu kabul edilen Thestios, Lakedaimon'dan kovulup Aitolia'ya sığınan Tyndareos'a kızını verir. Herakles'in yardımıyla Sparta tahtını gene ele geçiren Tyndareos, Leda ile birlikte oraya yerleşir. Efsaneye göre Zeus, Leda'ya aşık olmuş ve bir kuğu biçiminde ona yanaşmış. Leda da bir yumurta yumurtlamış, yumurtadan iki ikiz çocuk çıkmış: Zeus'un dölleri olan Helene ile Kastor ve Tyndareos'un çocukları olan Klytimestra ile Polydeukes.”*⁴

Konunun özünü anlamak açısından, hikâyedeki bazı önemli ayrıntılara değinmek gerekir. Hikâyenin biraz daha ayrıntılı hali şöyle geçmektedir: Aetolia'nın kralı Thestius ile Eurythemis'in kızı Leda, Lacedaemon'un kralı Tyndareus ile evlenir ve hikâyemizin gerçekleştiği zamanda çocuğuna hamile kalır. Bir gün *Jupiter*⁵, Leda'yı Eurotas nehrinde yıkanırken gözetler ve âşık olur. Düzenbaz Jüpiter, nehir kenarında savunmasız bir kuğu kılığına girerek, Venüs'ün, komplo kurmak amacıyla kılığına girdiği bir kartal tarafından kovalanır. Korkmuş gibi yapan kuğu, sığınacak bir koruyucu arayarak, yıkanan güzel Leda'nın kucağına sığınır. Leda, bu olaydan sonra Castor ve Pollux ile Helen ve Clytemnestra'nın içinden çıktığı iki yumurta doğurur.⁶

Kolektif Bilinçdışı ve Kişisel Bilinçdışının Mitolojiyle İlişkisi

Mitolojik kökenli bir tema olan ‘Leda ve Kuğu’nun görsel sanatlara sıkça konu olmasında, temanın taşıdığı sembol ve metaforların, sanatçıların ortak bilinçdışında yer alan benzer imgelerle uyuşması ve sanatta ifade edilmesine elverişli olması önemli bir rol oynar.

Tarihin ilk dönemlerinde ortaya çıkan ve sözlü folklor formlarından biri diye tanımladıkları mitoloji için Rosenthal ve Yudin, “...değişik tabiat ve toplum fenomenlerinin genellenmesi ve açıklanması çabası...” ifadesini kullanmaktadırlar. Marx'ın mitolojiyi ‘tabiatın

³ Bedrettin Cömert, *Mitoloji ve İkonografi*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1999, s.26.

⁴ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s.193-194.

⁵ Zeus, Roma'da Jupiter olarak geçer.

⁶ James David Draper, “For the Love of Leda” *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, New Series, Vol. 30, No. 2 (Oct. - Nov.,1971), pp. 50-58

<http://www.jstor.org/discover/3258603?sid=21105653195813&uid=2&uid=4>(19.01.2015) .

(toplum ve maddi olan her şey) bilinçsiz olarak, imgelemde toplanması, birbirine bağlanması ve artistik olarak yeniden yaratılması' şeklinde tanımladığını yazarlar.⁷

Jung, bilinçdışında önceden biçimlenmiş olduğunu ileri sürdüğü psişik olguların, *yaratıcı fantezi*'lerde görünür hale geldiğini ve arketip kavramının uygulama alanını burada bulduğunu yazar. Buna göre, arketiplerin bilinçdışında canlı bir yapı ve biçimler oluşturduğunu; düşüncelerimizi, duygularımızı ve eylemlerimizi içgüdüsel olarak biçimlendirip etkilediklerini savunmaktadır.⁸

Jung, Leonardo da Vinci ile Benvenuto Cellini'nin yaşlılıkta iki anneden ya da iki ayrı soydan gelme düşleminin genel mitolojik bir motif olduğunu, bunun kişisel bellek alanında bir fanteziden çok, başka sanatçılarda da görülen ve insanlığın zihin tarihinin esrarına ait yaygın bir "ilksel" imge olduğunu savunur. Jung, insanlığa ait ortak ilksel imgeler olan bu motiflere "arketipler" (ana örnekler ya da ilk örnekler) adını vermektedir. Jung, bilinçdışının iki katman olduğunu savunmaktadır: Kişisel bilinçdışı ve kişötesi veya ortak bilinçdışı (kolektif bilinçdışı). İlksel imgeler (arketipler), ortak bilinçdışında yer alır. Jung, arketipler alanını "kolektif bilinçdışı" veya "ortak bilinçdışı" olarak adlandırmaktadır.⁹

Söz konusu Leda ve Kuğu hikâyesinde Leda, tarih öncesi kadının, korkularından birinin simgesi olarak da görülebilir. Tarih öncesi kadının belki de en büyük korkularından biri, nehirden yıkanırken kendisini fark eden bir erkeğin cinsel saldırganlığına maruz kalmaktır. Belki de o günlerde azımsanmayacak benzer olaylar kadınların başına gelmekteydi ve kulaktan kulağa yayılan söylentilerle söz konusu korkular körüklenmekteydi. Bu tür durumlarda, aynı durumdaki bireylerin empati ve dayanışma gücü artar. Kurban durumundaki kadının gerek toplum içindeki saygınlığını korumak gerekse kadının travmayı atlatmasına yardımcı olmak amacıyla bir tür sublimasyona yöneldiler. Öte yandan bir hikâyedeki metaforlar sadece bir olguya işaret etmeyebilir. İçerik olarak daha zengin, çok daha karmaşık ve anlaşılması zor olgular da içerebilir. Söz konusu cinsel korkular, bir çeşit bilinçaltına itilmiş tecavüz fantezisini de içerebilir. Tecavüz her ne kadar kadınların korkulu rüyası ise de sonuçta kadınlar için bastırılmış bir fantezi olduğuna yönelik veriler de mevcuttur. "Freud 1905 yılında yayınladığı "Dora Vakası" adlı makalesinde kadınların geçmişe ait tecavüz ve taciz hikâyelerinin birer kurgu, hayal ürünü, kadınların cinsel bastırılmışlıklarıyla ilgili yaşadıkları sorunlar nedeniyle ortaya attıkları birer fantezi olduğunu iddia etmektedir".¹⁰ Gerek fantezi ve korku karışımı bu duygunun gerekse sosyal kökenli bir dayanışma örneğinin yansımalarını, "Leda ve Kuğu" hikâyesinde görmek mümkündür. Hatta bundan daha fazlasını da barındırabilir. Mesela, Zeus figürünün konum olarak baba figürünü temsil ettiğini düşünecek olursak, Leda'nın kurmuş olduğu bu ilişkide, Elektra kompleksinin yansımalarını görmek de mümkündür. Sonuçta yüceltme (Sublimasyon) yoluna gidilen korku, fantezi ve sosyal ilişkiler ve normların rüya, mitos ve sanatta yüceltilerek ifade etme ve üstesinden gelmesi anlaşılabilir bir durumdur. Konuya plastik değerler açısından formalist bir yöntemle yaklaşan Draper, Leda hikâyesinin bunca betimlenmesini, daha çok kompozisyonun yapısında, Leda ve kuğudan oluşan iki formun

⁷ Rosenthal, M.; Yudin, P. *Materyalist Felsefe Sözlüğü* (çev. Aziz Çaltışlar). Sosyal Yayınlar, İstanbul: 1972, s.337.

⁸ Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, (çev: Zehra Aksu Yılmaz), 4. Basım. Metis Yayınlar, İstanbul 2013, s.20-21.

⁹ C.G. Jung, *Analitik Psikoloji*, s.144.

¹⁰ Aktaran Hilal Eyüpoğlu, "Cinsel Taciz ve Travma: Eleştirel Bir Deneyim Aktarımı", *Eleştirel Psikoloji Bülteni*, Sayı 1, Mart 2008, s:61-68 <http://elestirelpsikoloji.org/wp-content/uploads/2014/11/61-68-Eyupoglu.pdf> (19.01.2015)

İçe İçe geçen kapalı kompozisyonunun mükemmel sadeliğinde aramaktadır.¹¹ Kuşkusuz, kompozisyonun plastik değerleri, sanatçıların seçiminde önemli bir rolü olmuştur ancak psikolojik etkenlerin neredeyse her zaman seçimlere müdahil olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Bu bağlamda Jung "...bir arketip, düste, fantezide ya da yaşamda tezahür ettiği zaman, öyle bir etki ya da güç doğurur ki, bu sayede ya «numious» (huşu uyandıran, esrarlı) bir etki yaratır, ya da bir harekete geçilmesini gerektirir" der.¹² Kişisel psişenin ortak bilinçdışındaki imgelerle etkileşimi onların sanatta tezahür etmesine ve "numious" etkisiyle sanatçının seçimini belirlemesine yönlendirir. Bilinçdışının derinliklerinde uyuyan imgeler halindeki arketipler, kişisel yaşantıların etkisiyle harekete geçerler. Ortak bilinçdışında bulunan arketipler, konumuz olan "Leda ve Kuğu" hikâyesiyle ilgili kişisel yaşantıya sahip sanatçının, arketiplerin metaforik ifadesinde karşılığını bulmasıyla sanatçının ilgisini çekmiştir. Bu ilgi daha çok bilinçdışında başlayan, çoğu zaman sanatçının farkına varmadan yöneldiği bir ilgi olabilir. Bir sanatçının estetik obje seçimi gibi burada, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde, sanatçının kendine hitap eden temayı seçmesi söz konusudur.

Bu bilinçdışının içerikleri de çoğu zaman iç içe geçmiş, Jung'un belirttiği gibi kişisel ve kolektif olarak belirlediği iki katmandan oluşan bilinçdışının birbiriyle etkileşimiyle girift hale geçmiş olabilir. Her ne kadar arketipler, ortak bilinçdışından gelen imgeler olsalar da ilgili kişisel yaşantılar yoluyla canlanırlar.

"Leda ve Kuğu" Temasında Metaforlar İle Kolektif Bilinçdışı İlişkisi

Hikâyenin ana unsurlarının sembolik ifadeleri, psikolojik açıdan ele alındığında, tanrılar kralı Zeus'un (diğer bir ifadeyle en güçlü ve en önemli tanrı, 'alfa erkek') kuğu gibi uzun boyunlu ve zarif bir kuşun kılığına girip, Leda'yı kandırması, baştan çıkarması ve onunla beraber olması dikkat çekmektedir. Bazı sanatçılar hikâyede, yumurta ve çocuklara yer verirken, bazıları sadece Leda ve kuğunun ilişkisine ağırlık vermiştir. Hikâye, açık ve örtük metaforlar barındırmaktadır. Bazı semboller bütün sanatçılarda ortak bir anlam taşıırken, bazıları sanatçıdan sanatçıya farklılık göstermektedir. Freud'a göre "Kimi durumda sembol ve yerini tuttuğu orijinalin ortak özelliği son derece açıktır, kimi zaman ise gizlidir...". Freud, sembol ilişkisine ışık tutacak olanın asıl bu durum olduğunu, sembol ve orijinalin arasındaki ilişkinin genetik olduğunu ileri sürer. Bu ilişkinin eski çağlarda belki de kavramsal ve sözel anlamda özdeş olduğunu, eski çağların bir kalıntısı ve işareti olabileceğini, sembollerin anlamı ortak olsa da yine de ruhsal malzemenin esnek ve canlı olması dolayısıyla, anlamda farklı kaymalar olabileceğini yazar.¹³

Hikâye öncelikle cinsel semboller içermektedir. Arnheim'in aktardığına göre, Freud'un düşlerdeki imgelerin cinsel ilgi açısından simgesel anlamını, içbükey, içine alabilirliğe karşılık sivrilik ve yükselip akma gibi niteliklerine göre iki grupta topladığını biliyoruz.¹⁴ Kuğu gibi uzun boyunlu bir kuş bu anlamda ikinci gruba dâhil edilebilir.

¹¹ James David Draper, "For the Love of Leda" *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, New Series, Vol. 30, No. 2 (Oct. - Nov., 1971), pp. 50-58

<http://www.jstor.org/discover/3258603?sid=21105653195813&uid=2&uid=4>(19.01.2015).

¹² C.G. Jung, *Analitik Psikoloji*, s.148.

¹³ Sigmund Freud, *Rüyaların Yorumu*, (çev: Dilman Muradoğlu). 1. Baskı (Tam Metin), Say Yayınları, İstanbul 2014, s.379.

¹⁴ Rudolf Arnheim, *Görsel Düşünme*, (çev: Rahmi Ögdül). Metis Yayınları, İstanbul 2009, s.182.

Ortak bilinçdışında var olan kuş ve figür ilişkisi, sanatçıların dışavurum nesnesi haline gelince, mitolojide hâlihazırda karşılığını bulan Leda ve Kuğu miti, sanatçıların ilgisini çekerek, bu konuyu kullanmalarında etken olmuştur. Bu konuyu çalışan bir sanatçı olarak gerek kendi deneyimlerimden gerekse “Leda ve Kuğu” adlı şiirin yazarı William Butler Yeats’in konuyu seçme süreci de bu olguyu doğrulamaktadır. Sword, Yeats’in “Leda ve Kuğu” şiiri için, başlangıçtaki niyetinin politik bir alegori yazmak iken, ‘kadın ve kuş’ anlatımlarının ‘tamamen politik anlatımdan başka bir alana kaymaya başladığını’ yazar. Sword aktarımında, Yeats’in kendisinin de bunun geniş ölçüde önsezi olduğunu farkında olduğunu belirtir.¹⁵ Jung, sanatta ortaya çıkan eşzamanlı imge ve sembollerin sadece rüya, mitos veya sanatta değil aynı zamanda bazı akıl hastalarında da ortaya çıktığını yazar. Bu olgunun sadece akıl hastalarında gözlemlenen bir durum olmadığını belirterek, “...üstelik akıl sağlığından profesyonel psikoloğun bile hiçbir kuşku duymayacak olduğu kişilerin ağzından nice ilginç düşler ve vizyonlar anlatıldığını duymuşumdur.”¹⁶ Bu konuda Jung, her bireyde, kendi kişisel anılarından başka, kalıtım yolu ile edinilen “ilksel” simgeler olduğunu yazar. Jung, bazı mitos ve efsane motiflerinin dünyanın her yerinde aynı şekilde tekrarlanmasının ve bazı akıl hastalarının çok eski metinlerde karşılaştığımız imgelerin ve çağrışımların aynısını harfiyen canlandırmasının şaşırtıcı bir şekilde bu kalıtımın varlığına işaret ettiğine dikkat çeker.¹⁷ Benzer şekilde Freud, metafor ya da sembolleştirmenin, “...bilinçdışı düşüncelerimizde, özellikle halkın düşüncelerinde, folklorda, mitlerde, efsanelerde, söyleşilerde, bilge deyişlerde ve halk arasında dolaşıma giren şakalarda, fıkralarda ve esprilerde...”¹⁸ daha çok karşımıza çıktığını yazar.

Jung, çoğu zaman beklenmedik anda ortaya çıkan ve analitik tedavide ifade edilmesi, biçim verilmesi gereken arketip yaşantıların varlığından söz eder.¹⁹ Bu durum, arketip yaşantıların da kişisel nevrozlar kadar baskılayıcı bir gücü olabileceği ve bu gücün, sanatçıları bu konuyu ele alarak ifade etmeye yönelttiği düşüncesini güçlendirmektedir. Jung’un şu cümleleri bu düşünceleri destekler niteliktedir: “Sahip oldukları özgül enerji sayesinde – bunlar alabildiğine yüklü, özerk güç merkezleri gibi davranırlar – bilinç üzerinde büyüleyici, ona sahip çıkıcı etkileri vardır; dolayısıyla süje’yi yaygın değişmelere uğrattırlar.”²⁰ Süje’yi, diğer bir deyişle sanatçıyı yaygın bir değişime uğratan, bilinç üzerinde güçlü etkileri olan bu özgül enerji, arketiplerin kendilerine bir çıkış yolu bulması amacıyla, mitoloji ve sanatta sembol ve metaforlar halinde ortaya çıkmasını sağlayan temel bir güç olarak işlev görmektedir.

GÖRSEL SANATLARDA LEDA VE KUĞU TEMASI

Görsel sanatlarda, Leda ve Kuğu ilişkisinde, Leda genellikle kuğuya karşılık veren, ilişkiye razı olan bir teslimiyet içinde görülür. Nadiren de olsa bir kurban rolünde çıkar karşımıza. Kuğu ise daha saldırgan, daha zorba, ilişkiye zorlayan veya daha aktif durumda betimlenmektedir.

Sword, Leda’nın her zaman bir kurban olarak, arzu edilmeyen bir vahşet girişimi olarak tecavüzü temsil eden bir şekilde görülmediğini belirterek, olayı sürekli sakin bir idil sahnesi ya da cinsel bir uysallık içinde veren sanatçıları eleştirir. Antik Grek’ten bu yana, Leda’nın kuğuyla

¹⁵Helen Sword, “Leda and the Modernists” *PMLA Modern Language Association*, Vol. 107, No. 2, pp. (Mar., 1992) 305-318. <http://www.jstor.org/stable/462642> (26/12/2014)

¹⁶ C.G. Jung *Analitik Psikoloji*, s.156.

¹⁷ C.G. Jung, a.g.e., s.144.

¹⁸ S. Freud, a.g.e., s.378.

¹⁹ C.G. Jung, a.g.e., s.155.

²⁰ C.G. Jung, a.g.e., s.148.

karşılaşmasını romantik bir maskaralık veya cinsel uysallık içinde betimleyen ressam ve heykeltıraştan, ondokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başları yazar ve şairlerine kadar bir alay sanatçının Leda'nın hikâyesini dramatik bir tecavüz çerçevesinde değil de, sakin bir idil sahnesi olarak betimlediklerinden dem vurur.²¹ Görsel sanatlarda nadiren bir kurban rolünde görülen Leda, Yeats'ın şiirinde dramatik bir kurban rolünde görülmektedir. Ancak Barnwell, duruma tamamen farklı yaklaşmaktadır. Barnwell, konuyla ilgili yaptığı araştırmalardan edindiği izlenimlerde, saldırgan olanın kuğu değil, Leda olduğunu ve aslında "tanrı-kuğu'nun" bir kurban metaforu olabileceğini belirtir. Leda'nın muazzam güzelliğinden "sersemleşen" in, adı çıkmış zampara Zeus olduğu ve bu haldeyken Leda'nın üzerine saldırma girişiminde bulunamayacağıdır.²² Bu açıklamanın yabana atılmaması gerektiğini gösteren psikolojik bir açıklama Horney tarafından yapılmaktadır. Horney, erkeklerde kadın korkusunu işlediği *Kadın Psikolojisi* kitabında, erkeklerin kendilerini kadınlara çeken dayanılmaz güçler karşısında yarattıkları sonsuz tanımlardan; "...kadın yüzünden ölebilecekleri ve yok olabilecekleri yolundaki korkularıyla kadına yönelik özlemlerinin başbaşa sürüp..." gittiğinden söz eder.²³ Evrimci bir yaklaşımla, benzer eğilimler hayvan türlerinde de görülmektedir. Özellikle karadul türü olmak üzere, dişi örümcek tarafından yenileceğini bile bile çiftleşmeye yanaşan erkek örümcek buna güzel bir örnektir. Nitekim yukarıda aktardığımız hikâyeyi incelediğimizde Zeus bu kadar masum olmasa da en azından saldırgan davranmadığı ve Leda'yı kandırırsa da sonuçta Leda'nın da kandığı anlaşılmaktadır. Öte yandan kuğu'nun Leda'ya yaklaşımı sinsice ama aynı zamanda uysalcadır. Hikâyenin, saldırgan bir tecavüz sahnesi olmaktan ziyade, kuğunun, Leda'nın ilgisinden, şefkatinden yararlanarak dolayısıyla kandırarak ikna ettiği sakin bir idil sahnesi olduğu sonucuna varılabilir. Ancak yine farklı sanatçıların yorumlarına baktığımızda her sanatçının elinde kişisel bir yorum kazandığı, kişisel yorumu göre farklı algılandığı ve farklı betimlendiğini görmekteyiz.

Bütün bu ayrıntılar konumuzun dışında gibi görünebilir ama aslında bu hikayede atalarımızın kadın ve erkek ilişkisine dair yaşadığı o arkaik duygular, Jung'un da belirttiği gibi, insanlığın sürekli tekrarlanan yaşantılarının birikimi metaforik imgelere dönüşmüştür. Jung, bu arketiplerden, "...sanki bilinçdışı üzerine tab edilen şey, fiziksel süreç tarafından meydana getirilen öznel fantezi-fikirler..."²⁴ diye söz eder. Bu metaforlarda cinselliğe dair oluşan imgeler, kadının erkeğe karşı algısını, korkuları, sosyal ilişkilerde alfa erkeğin cinsellik konusundaki baskın rolü ve erkeğe yüklenen suçlamalar gibi kişisel ve sosyal içerikler görülebilir. Mesela korku kaynağı, cinsel açıdan saldırgan erkek figürü, kuğu formunda daha yumuşatılmış kadınsal dürtünün manipülasyonu olabilir. Zeus'a yüklenen suçlamalar ve onun düzenbazlığı erkek figürüne yönelik bir algının yansımalarıdır. Zeus'un canı her istediğinde çapkınlık yapabilmesi, komünün ona sağladığı bir ayrıcalık iken aynı zamanda ona yönelttiği bir suçlamadır. Evli olan Leda'nın yasak bir ilişkiye girmesinin örtük bir masumlaştırma çabası, sevimli, masum ve zor durumda olan bir kuğu kılığında bir hayvana yardım ederken kandırılmış olmasıyla verilirken; yumurtlaması da, yasak aşkın meyvesini doğurmanın daha yumuşatılmış halidir. Zeus'un düzenbazlığına karşı uyanık olması gereken Leda'nın yine de zaaflarına yenik düşmesi, bunların arketiplere dönüşmeleri, evrimsel süreçle ilgili olsa gerek. Özellikle arkaik ve

²¹ H. Sword, a.g.e. s.306.

²² W. C. Barnwell, "The Rapist in 'Leda and the Swan'", *South Atlantic Bulletin*, Vol. 42, No. 1, Jan., 1977, pp. 62-68. <http://www.jstor.org/discover/3199055?sid=21105657054833&uid=4&uid=2> (26.12.2014)

²³ Karen Horney, *Kadın Psikolojisi*. (çev:Selçuk Budak). 3.Basım, Payel Yayınevi, Ankara 1993, s:139.

²⁴ C.G. Jung, *Analitik Psikoloji*,s.147.

primitif yaşantıların duygu ve düşünce içerikleri, ilkel korkular ve imgelerini manipüle ederek onlara en uygun olan biçimi kazandırır. Bilinçdışının bu hayranlık uyandıran yaratıcı etkinliği zaten kendi başına yeterince sanatsal olarak değerlendirilebilir. Freud da, rüyalarındaki sembolleştirmelerin şizofrenik bir eğilim olduğu yönündeki düşüncenin doğru olmadığı, "...görünürde hiçbir patolojik anlamı olmayan bir tür kişisel yetenek ya da özellik..."²⁵ olduğunu savunur.

Bu bağlamda, Leonardo'nun akbaba düşlemleriyle kuğu arasında da bir bağ olması görünmektedir. Freud, Leonardo'nun akbaba düşlemlerini küçümsemekle haksızlık edileceğini, çünkü "...bu davranışın bir kavmin tarih öncesini ilgilendiren efsane, tradisyon ve değerlendirmeler malzemesini kısaca aşağılayıp yok saymaktan kalır yeri bulunmayacağı"ndan söz eder. Çünkü "...tüm biçim bozmalara (deformasyon) ve yanlış anlamalara rağmen geçmiş'in gerçeği, söz konusu efsane, tradisyon ve değerlendirmelerde saklı yatar"²⁶ diyerek Jung'tan önce ortak bilinçaltı ve mitolojinin ilişkisine dikkat çekmişti. O halde akbaba ile kuğu arasındaki benzerlik yabana atılacak bir unsur olmayıp, ortak bilinçdışı ile kişisel psişenin kesişmesiyle ilgili olabilir.

Kuğu'nun burada erkekliği simgelemesi aslında biçimsel olarak önemlidir. Buradaki tema "bir kuğu (veya uzun boyunlu bir kuş formu) ve bir figür" ilişkisinde odaklanmaktadır. Kuğunun, fallusu çağrıştıran "uzun boynu" önemli bir metafordur. Cinsellik, insanoğlunun en doğal ihtiyaçlarından biri olduğu gibi bazı korkularının da kaynağıdır. Ketlenen, engellenen, tabu haline getirilen ve bilinçdışına itilen bu tür olguların gün yüzüne çıkmak için metaforlar şeklinde dolaylı kanallar bulması da anonim yaratıcılığın ilk örnekleridir. Özellikle bu temada kuğunun yer alması, tabu olan cinselliğin, açık seçik ve müstehcen bir sunumunu vermek yerine, estetize edilmiş zarif ve güzel bir kuşun formuna sokarak dışa vurmak, toplum tarafından daha kabul edilebilir bir yoldur. Diğer bir deyişle kuğu, pornografik bir konunun daha estetik bir sunumudur. Günlük yaşamda yasak arzu ve fantezilerin rüyada kabul edilebilir semboller biçiminde bilince yansımada olduğu gibi, kişinin kendisine bile itiraf edemediği durumları göz önüne getirdiğimizde kişisel ve toplumsal sansürün insan zihnini ne denli yaratıcı yollara sevk ettiği kolaylıkla anlaşılmaktadır. "Leda ve Kuğu" hikayesiyle ilgili bir performans gerçekleştiren Birke, Leda ve kuğu temasının kendisinin zaten cinsel fantezileri tatmin etmeye yeterince katkıda bulunduğunu ileri sürer. Birke, "Leda ve Kuğu" mitinin, kadın figürünü, metaforik bir uzun boyunlu kuğuyla çiftleşmesini betimlemek amacıyla sanatçılar için bir fırsat olduğunu yazar. Bu yolun, bir kadın-erkek ilişkisini açıkça betimlemekten daha az müstehcen ve rahatsız edici olduğunu belirtir.²⁷

Farklı Sanatçılarda "Leda ve Kuğu"nun Farklı Yorumları

"Leda ve Kuğu"nun temel metaforik göndermeleri evrensel olarak benzer olsa da kişisel yaşantıların etkisiyle farklı yorumlara yol açabilmektedir. Buna göre birkaç sanatçıyı örnek olarak incelemek yerinde olacaktır.

²⁵ S. Freud, a.g.e., s.378.

²⁶ Sigmund Freud, *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*, (çev:Kamuran Şipal), 1.Baskı, Bozak Yayınları, İstanbul 1979, s.23.

²⁷ Lisa Birke, " 'Pictures in an Exhibition': An exhibition of digital video", *Master of Fine Arts with distinction, Studio Art*, University of Waterloo, 2011-2013, s.11.

http://www.lisabirke.com/writings/pdfs/lisabirke_thesissupportdocument_2013.pdf (20.01.2015)

Leonardo da Vinci

Leonardo da Vinci'de ön plana çıkan, Leda'nın anaç, şefkatli, mesafeli, iffetli ve bütün ilgisinin çocuklarında olduğu annelik rolüdür. Kuğu ise ikinci planda kalmaktadır.

Resim1'de Leda kuğu'ya sarılmış halde dururken, yüzü çocuklarına dönüktür. Bakışlarında anaç ve şefkatli bir ifade dikkat çekmektedir. Leonardo'nun çizimlerine ve çalışmalarından esinlenerek yapılmış birkaç farklı tarzda çalışılmış kopya incelendiğinde, Leda'nın benzer bir duruş ve tutum sergilediği görülür.

Draper, Leonardo'nun, tamamen çıplak, Venüsvari Leda'sının kuğuya sarılması, öyle ya da böyle sayısız bütün kopyalarındaki gibi mesafeli ve hatta iffetli görüldüğünü yazar.²⁸ Bu anlamda, Leonardo'nun Leda ve Kuğu tablosunda, çocukluk döneminin yarattığı ve kişisel bilinçaltında yaşayan anne özleminin, kolektif bilinçdışında uyuklayan "Anne Arketipini" uyandırdığı ve iç içe geçerek bu tabloda bir forma kavuştuğu söylenebilir. Jung'un da *Dört Arketip* adlı kitabında sayısız farklı tezahürleri olduğunu belirttiği "Anne Arketipi"²⁹ bu kez, Leda kılığında karşımıza çıkmaktadır.

Daniel Arasse, Leonardo'nun 1503'ten beri üzerinde çalıştığı, epey başarı kazanan *Leda*'yla, kadın çıplaklığının üstadı haline geldiğini, muğlak bir cinselliği sergileyen erotizmin öncülüğünü yaptığını yazar.³⁰

Resim 1³¹ Leonardo'ya ait Leda ve Kuğu'nun, Cesare da Sesto'ya (?) ait kopyası. 1505-1510 dolayları. Ahşap üzerine yağlıboya. Wilton House, Salisbury, İngiltere.

Kısaca, Leonardo da Vinci'nin çalışmasındaki Leda'nın, cinsel metaforlarla bir arada olmasına rağmen öne çıkan annelik rolü, Leonardo'nun kişisel yaşamındaki psikodinamik etkenlerin rol oynadığı kendi anne özleminin, kolektif bilinçdışının ürünü olan anne arketipiyle birleşmesinin bir örneği olarak görülebilir. Resimde son derece girift hale geçmiş sembollerin, annelik özlemi, anne arketipi ve oedipus kompleksine dair ipuçları barındırdığı ileri sürülebilir.

²⁸ J.D. Draper, a.g.e., s.51

²⁹ C.G. Jung, *Dört Arketip*, s.21-22

³⁰ Daniel Arasse, Et, Zarafet, Yücelik, Corbin A., Courtine J., Vigarello G. (Ed.), *Bedenin Tarihi: Rönesans'tan Aydınlanma'ya*, (ss.335-380), (çev: Saadet Özen)1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s.352.

³¹ <http://www.ancientworlds.net/aw/Post/1205393> (13.01.2015)

Michelangelo

Michelangelo'ya ait, kayıp olan Leda ve Kuğu eserinin Resim2'te görülen Corbelis Bos tarafından yapılmış bir kopyası günümüze kalmıştır. Aynı eser Rubens'in de ilgisini çekmiş ve Rubens tarafından yapılmış bir kopyası mevcuttur. Resim3'te görülen ve günümüze kalan bir kopyası görülmektedir.

Medici şapelinin önyüzünde bulunan "Gece" heykeliyle benzerlik gösteren Michelangelo'ya ait Leda'nın vücut hatlarında erkeksi hatlar göze çarpmaktadır. Leda, kendini, üzerine çıkan ve dudaklarına uzanan kuğunun ilgisine bırakmış halde betimlenmektedir. Orjinaline çok daha yakın olduğu düşünülen Bos'a ait kopyada, resmin kenarına sıkıştırılmış çocuklar ve yumurta görülmektedir. Çocukların ve yumurtanın ikinci planda kaldığı, sırf hikâyede geçtiği için yer verildiği izlenimini uyandırmakta, kompozisyonu Leda ve kuğu'nun iç içe geçmiş bütün ve dinamik yapısı oluşturmaktadır.

Resim 2³² 1537'den sonra, Cornelis Bos tarafından yapılmış bir kopya. Michelangelo, Leda ve Kuğu. Gravür.

Resim 3³³ Michelangelo, Leda ve Kuğu, 1530'dan sonra yapılmış bir kopya.

Resim3'te görülen kopyada ise çocuklar ve yumurtalara, ya gerek duyulmadığı ya da kompozisyonu bozduğu düşüncesiyle, yer verilmediği görülmektedir. Bu resimler incelendiğinde, Michelangelo'nun, Leonardo'da Leda'ya yüklenen annelik rolünden farklı kaygıları olduğu görülmektedir. Hikâyede Michelangelo'nun asıl ilgisini çekenin konudan çok kompozisyonun iç içe geçmiş bütünsel ve dinamik yapısı olduğu fark edilmektedir. Leda'nın kuğuyla birleşme anı kadınsı rolüne vurgu yapmaktadır. Güçlü gövdesiyle Leda'nın daha anıtsal ve tanrısal bir poz içinde olduğu göze çarpmaktadır. Barker'a göre, Michelangelo'nun Leda ve Kuğu'su, metaforik olarak, fiziksel bir tutkuyla kendinden geçişi, mest olma durumunu, fakat kuğusuz, tek başına Leda figürü tek başına ise ızdırıp içinde can çekişmeyi betimler.³⁴ Bu durumda, birinci betimlemede kuğu metaforunun

³² <http://museum.cornell.edu/earthlyparadise/bos.html> (21.01.2015)

³³ [http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/after-michelangelo-leda-and-the-swan\(04.01.2015\)](http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/after-michelangelo-leda-and-the-swan(04.01.2015))

³⁴ Aktaran Philip Barker, "Using Metaphors in Psychotherapy", Brunner/Mazel Inc., New York 1985, s.5. <http://www.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=E-QPCvLAuXQC&oi=fnd&pg=PR7&dq=leda+and+the+swan+&ots=b6jrfORZ3p&sig=6X83kcpf276ungxNn2rIA>

m3iEyw&redir_esc=y#v=onepage&q=leda&f=false (04.01.2015)

cinsel bir anlam yüklediği, ikinci betimlemede, aynı metaforun, Leda'nın aşkını sembolize ettiği ileri sürülebilir.

Boucher

Boucher'nin, 1742'de yaptığı Resim4'te, orijinal hikâyeye çok fazla bağlı kalmadan daha özgürce yorumladığı görülmektedir. Leda'nın yanında onun kadar güzel bir kadın daha eklenmiştir. Bu düzenlemenin kadının iki açıdan da formunu vermek amacıyla yapıldığı ileri sürülmektedir.³⁵ İkinci kadının duruşu ve yumuşak kontörleri tipik Boucher tarzını yansıtmaktadır. Çocuklar ya da yumurtalar ile ilgili bir ipucuna da rastlanmamaktadır. Boucher'ın şehvetli tarzına uygun olarak, konunun cinsel yanı ağır basmakta, Leda'nın annelik durumuyla ilgili herhangi bir ima görülmemekte, konu daha çok erotik çağrışımlı bir idil sahnesi içinde verilmektedir. Kuğu'nun uzanan boynu ve kadınların duruşu ile çıplaklığı arasında cinsel çağrışımlar belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Kuğunun kadınlara uzanan boynu fallik yapıya dolaylı bir göndermeyi çağrıştırmaktadır. Ancak kuğunun Leda'yla birlikte olma gayretinde olan bir tanrıdan çok bir ev hayvanı görünümünde olduğu göze çarpmaktadır.³⁶

Boucher'a ait olduğu savunulan Resim5'de ise kuğuya yüklenen fallus sembolü daha dolaysız, açık ve net bir şekilde görülmektedir. Yatağa uzanan Leda'nın kendini kuğuya teslim ettiği anın en mahrem sahnesi ile kuğunun uzanan boynunun çağrıştırdığı fallus göndermesi herhalde daha açık ve net ifade edilemezdi. Ancak, pornografik bir temayı metaforlarla estetize etme çabalarından sonra, temanın yine bu kadar açık halde sunulmasına; başka bir deyişle hikâyede kişisel ve toplumsal sansürün baskısıyla estetize edilmiş metaforların dolaylı anlatımına rağmen, sanatçının bu sansürü kaldırmaya yönelik çabası, sanatçının tabulara karşı duruşuyla veya toplumsal baskının azaldığı ortamla ilgili olabilir. Sanatçının, konuyu dolaylı ifade etmek yerine, açıkça ifade etmenin, temanın içeriğiyle daha uyumlu olacağına karar vermiş olması da olasıdır.

Resim 4³⁷ François Boucher, Leda ve Kuğu, 1741.

Resim 5³⁸ François Boucher'a atfedilen Leda ve Kuğu, 1740 dolayları

³⁵ William Poundstone, "How Do You Paint an Orgasm?" (August, 2012)

[http://blogs.artinfo.com/lacmonfire/tag/norton-simon/\(13.01.2015\)](http://blogs.artinfo.com/lacmonfire/tag/norton-simon/(13.01.2015))

³⁶ http://www.bc.edu/bc_org/avp/cas/his/CoreArt/art/anc_bou_leda.html(04.01.2015)

³⁷ <http://spot.colorado.edu/~minorv/arth439images.htm/boucher%20leda%20swan.jpg> (21.01.2015)

³⁸ <http://notesdemusees.blogspot.com.tr/2011/11/chateau-thierry-la-fontaine.html>(04.01.2015)

Kısaca, Boucher'nin kendi tarzını yansıttığı resimde daha çok Leda ve arkadaşının erotik pozunu öne çıkarılmış, ancak kuğunun fallik göndermesi dolaylı bir şekilde cinsel flörtleşmeler içindeki iki kızın erotik ilgisi, pastoral bir atmosfer içinde verilmektedir. Resimde iki kızın, kendileriyle ilgilenen, kendileri gibi genç bir erkeğe karşı ilgi ve tepkileri verilmektedir. Dolayısıyla konudan bağımsız hareket etmesine rağmen, ortak bilinçdışının çağrışımlarına yabancı kalmamış bu resimlerde, kadın ve erkek ilişkilerinin başka tür bir ifadesine rastlamaktayız. Bu çağrışımlar, fallusa gönderme yapan kuğunun uzun boynuyla erkeği sembolize etmesi ve kadınların kuğu karşısındaki tepkilerinde görülmektedir. İçerik açısından tabu olan ve aslında pornografik olarak değerlendirilebilecek bu konuya dair duyguların ifadesi, son derece estete edilmiş sanatsal bir ifade tarzına dönüştürülmüştür. Diğer sanatçılarda görülen daha dolaylı ve kapalı göndermeler, Boucher'da daha dolaysız ve açıktır. Bu tutum, özellikle ikinci resimde, kuğunun boynuna yüklenen fallus göndermesiyle net bir şekilde görülmektedir. Bu resimde hikâyedeki metaforların bilinçdışı anlamları açılıp ortaya serilmiş gibidir. Sanatçı sanki metaforların içeriğini gözler önüne sermek için resmin görsel dilini kullanmayı amaçlamıştır.

SONUÇ

Sonuç olarak, Leda ve Kuğu hikâyesinin, mitolojik bir tema olarak taşıdığı metaforlar, insanlığın binlerce yıllık tekrar eden yaşantıların ortak bilinçdışına yer etmesiyle nesilden nesile aktardığı imgelerdir. Bu yapısı itibarıyla, kişisel yaşantıların söz konusu imgelerle ilişkisi sonucu sanatçılar bu konuya yönelmiştir. Kişisel bilinçdışında konu ile ilgili kişisel duygu ve yaşantılar, ortak bilinçdışının arketipleri ile karşılaşınca uydukları yerden uyanmış ve kişisel psişenin yönlendirdiği çerçevede yorumlanmıştır. Bu konuyu işleyen çok sayıda sanatçının temelde benzer, ayrıntılarda farklı yaklaşımlarına yönelik çok sayıda örnek mevcut iken, sınırlamalar nedeniyle yer verilememiştir.

Hikâyedeki metaforların içerdiği çok anlamlılığın yanı sıra, ortak evrensel anlamlar da içermektedir. İnsanın yaşama dair binlerce yıllık duygu ve düşüncelerinin kalıntıları olan ortak anlam, ağırlıklı olarak cinselliğe dair korku, fantezi ve özelemlerin iç içe geçen girift yapısında saklıdır. Sanatçıların bu konuya yönelmelerinde kişisel yaşantı, duygu ve düşüncelerinin hikâyedeki metaforlarla ortaklığı ve kompozisyonun iç içe geçen bütünsel ve dinamik yapısı etken olmuştur.

Kısaca "Leda ve Kuğu" konusunu çalışan sanatçıların, kendi yaşantı deneyimleri sonucu oluşan kişisel bilinçdışı ile kökü ilk atalarımızın bile ötesine uzanan kolektif bilinçdışının, yaratıcı psişelerinde kesişerek yüklü özerk güç merkezi oluşturmuştur. Jung'un deyimiyle "niteliği daha fazla açıklanamayan yaşamın"³⁹ ifadesine olanak tanıyan hikâyedeki metaforlar, sanatçılar için kaçınılmaz bir fırsat görevi görmüştür. Hikâyedeki metaforların içerdiği anlamın kısaca, cinselliğe dair algıya, tatmin edilmemiş özelemlere ve korkulara gönderme yaptığı görülmüştür.

³⁹ C.G. Jung, *Analitik Psikoloji*, s.148.

KAYNAKÇA

- Arnheim, R. (2009). *Görsel Düşünme*. (çev:Rahmi Ögdül). İstanbul: Metis Yayınları.
- Barker, P. "Using Metaphors in Psychotherapy", *Brunner/Mazel Inc.*, New York 1985, s. 6.http://www.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=E-QPCvLAuXQC&oi=find&pg=PR7&dq=leda+and+the+swan+&ots=b6jrfORZ3p&sig=6X83kcpf276ungxNn2rIAM3iEyw&redir_esc=y#v=onepage&q=leda&f=false (04.01.2015).
- Barnwell, W. C. "The Rapist in 'Leda and the Swan'", *South Atlantic Bulletin*, Vol. 42, No. 1, Jan., 1977, pp. 62-68.
<http://www.jstor.org/discover/3199055?sid=21105657054833&uid=4&uid=2> (26.12.2014)
- Birke, L. (2013). *Pictures in an Exhibition': An exhibition of digital video*. Master of Fine Arts, Studio Art. University of Waterloo Art Gallery, Waterloo.
http://www.lisabirke.com/writings/pdfs/lisabirke_thesissupportdocument_2013.pdf (20.01.2015)
- Corbin A., Courtine J., Vigarello G. (2008), *Bedenin Tarihi: Rönesans'tan Aydınlanma'ya*, (çev:Saadet Özen) 1.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Cömert, B. (1999) *Mitoloji ve İkonografi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Draper, J. D. "For the Love of Leda" *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, New Series, Vol. 30, No. 2 (Oct. - Nov.,1971), pp. 50-58
<http://www.jstor.org/discover/3258603?sid=21105653195813&uid=2&uid=4> (19.01.2015)
- Erhat, A. (2011). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eyüpoğlu, H. "Cinsel Taciz ve Travma: Eleştirel Bir Deneyim Aktarımı", *Eleştirel Psikoloji Bülteni*, Sayı 1, Mart 2008, s:61-68
<http://elestirelpsikoloji.org/wp-content/uploads/2014/11/61-68-Eyupoglu.pdf> (19.01.2015)
- Freud, S. (1979) *Sanat ve Sanatçılar Üzerine*, (çev:Kamuran Şipal), 1.Baskı, İstanbul: Bozak Yayınları.
- Freud, S. (2014). *Rüyaların Yorumu*. (çev:Dilman Muradoğlu). 1. Baskı (Tam Metin), İstanbul: Say Yayınları.
- Horney, K. (1993). *Kadın Psikolojisi*. (çev:Selçuk Budak). 3.Basım, Ankara: Payel Yayınevi.
<http://museum.cornell.edu/earthlyparadise/bos.html> (21.01.2015)
<http://notesdemusees.blogspot.com.tr/2011/11/chateau-thierry-la-fontaine.html>(04.01.2015)
<http://spot.colorado.edu/~minorv/arth439images.htm/boucher%20leda%20swan.jpg> (21.01.2015)
<http://www.ancientworlds.net/aw/Post/1205393> (13.01.2015).
http://www.bc.edu/bc_org/avp/cas/his/CoreArt/art/anc_bou_leda.html(04.01.2015).
<http://www.jstor.org/stable/462642> (26/12/2014)

- <http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/after-michelangelo-leda-and-the-swan>
(04.01.2015)
- <http://www.theoi.com/Heroine/Leda.html> (27.12.2015).
- Jung, C. G. (2006). *Analitik Psikoloji*, (Çev. Ender Gürol), 2. Basım, Payel Yayınları, İstanbul .
- Jung, C. G. (2013). *Dört Arketip*, (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), 4. Basım, Metis Yayınlar, İstanbul.
- Poundstone, W. "How Do You Paint an Orgasm?" (August, 2012)
<http://blogs.artinfo.com/lacmonfire/tag/norton-simon/>(13.01.2015)
- Rosenthal, M. ve Yudin, P. (1972). *Materyalist Felsefe Sözlüğü* (çev. Aziz Çalışlar). Sosyal Yayınlar, İstanbul.